

25n
2 0 2 3

Día internacional da eliminación das violencias contra as mulleres

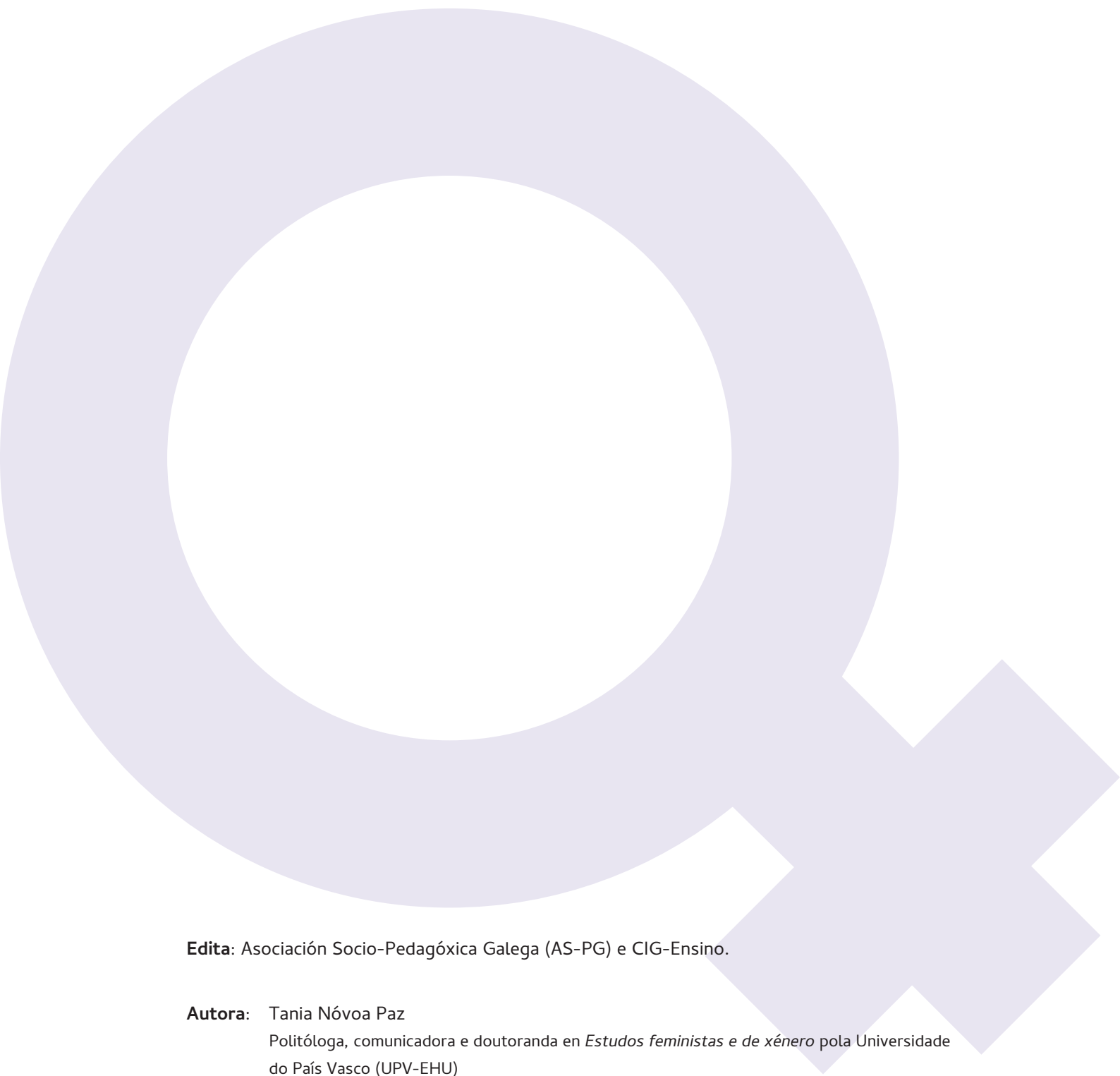

PROPOSTAS DIDÁCTICAS

para traballar nas aulas de Primaria o 25N

(CO)EDUCANDO Á PAR QUE (DE)CONSTRUÍNDOLAS

Edita: Asociación Socio-Pedagóxica Galega (AS-PG) e CIG-Ensino.

Autora: Tania Nóvoa Paz

Politóloga, comunicadora e doutoranda en *Estudos feministas e de xénero* pola Universidade do País Vasco (UPV-EHU)

Permítese a reprodución parcial ou total dos contidos desta publicación sempre e cando se realice sen ánimo de lucro e se cite a súa procedencia e autoría.

Xustificación

As accións levadas a cabo polas persoas responsables en materia de igualdade nos últimos anos foron nefastas para o sistema educativo tradicional. De aí que durante moito tempo contásemos cun modelo de escola arcaico, hexemónico e totalmente obsoleto.

A posta en marcha destas prácticas cero inclusivas dentro do ensino derivou na falta de referentes femininos que avalasen ás mulleres. En palabras da filósofa e escritora italiana Luisa Muraro:

«Absolutamente todo o que aprendemos en Filosofía foron figuras masculinas. E no ámbito da arte, onde as quixeron como musas, porque as rexeitaron como artistas¹».

E tamén na constante loita de aprobación das ideas que parten do intelecto feminino, porque como di a teórica feminista contemporánea italo-australiana Rosi Braidotti:

«Tratamos de validar constantemente o noso coñecemento fronte ao imposto mediante o sistema patriarcal²».

Sabías que?

(Co)educando á par que (de)construíndo...

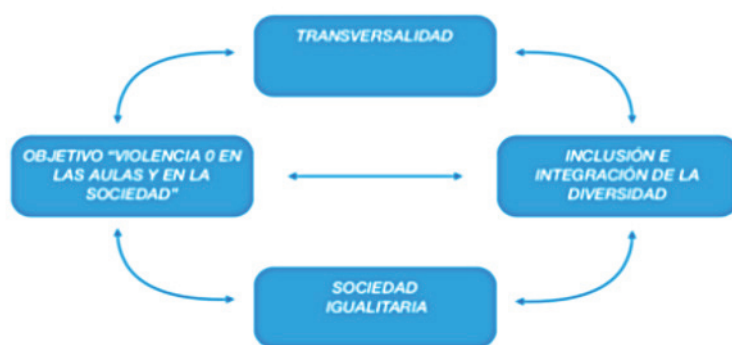
Coa creación do I Plan de actuacións para a igualdade nos centros educativos de Galiza (2016-2020) conseguiuase dar cabida, por primeira vez, dentro da comunidade educativa non universitaria, aos termos «educar» e «coeducar». Desta maneira, a coeducación configurouse como a principal clave para a ruptura do concepto de escola clásica, abrindo un novo horizonte:

«Educar é proporcionar unha formación integral que permita á infancia e á mocidade unha formación plena e que axude a configurar a súa identidade, así como construír unha concepción da realidade que integre ao mesmo tempo o coñecemento e a súa valoración ética e moral. Coeducar implica educar sen diferenciar as mensaxes en función do sexo³».

1 Muraro, L. (2010). La verdad de las Mujeres, en: DUODA, no. 38, especialmente p. 117-122.

2 Braidotti, R. (2004). Feminismo, diferencia sexual y subjetividad nómada, p.17.

3 Plan de actuacións para a igualdade nos centros educativos de Galiza (2016-2020): https://libraria.xunta.gal/sites/default/files/downloads/publicacion/i_plan_de_actuaciones_para_la_igualdad_en_los_centros_educativos_de_galicia_2016-2020.pdf. P.3.

FONTE: Plan de Igualdade (2016-2020)

Cada 25N saímos ás rúas para anunciar os múltiples tipos de violencia machista que se exercen sobre as mulleres a nivel global e co fin de demandar as políticas de igualdade necesarias para a súa completa erradicación. A finalidade desta data está clara, é algo que non muda desde o seu inicio en 1981, porén, o cómputo de vítimas desta problemática social segue medrando a un ritmo exponencial. Poderíamos falar das tres mulleres dominicanas, contrarias á ditadura de Rafael Trujillo, coas que se lle deu nome a unha loita que xa estaba acesa, as irmás Mirabal, Patria, Minerva e María Teresa, coloquialmente alcumadas como «Las tres Mariposas».

25N

FONTE: elaboración propia

Tamén, de Ana Orantes, que rompeu o seu silencio ao denunciar publicamente ao seu maltratador, logrando que a súa voz atravesara as canles televisivas de todo o Estado español. Ou daquela parella formada por Maruxa e Coralía que a diario se deixaba ver polas rúas da cidade de Compostela, contrarrestando o medo que se respiraba nunha Galiza presa do réxime franquista.

Poderíamos proseguir con historias igual de notábeis e certamente conmovedoras, pero a maioría, por desgraza, desvanecéronse no tempo. O corpo estremécesenos ao escoitar a certos partidos políticos negar o innegable, o que ademais de evidenciar a falta de interese en rachar cun planeta cheo de inxustizas, tan só denota o doloroso da cuestión: pasar a ser un número. Un número ao que cada vez lle hai que engadir novas cifras. Desde que se iniciou o recento o 1 de xaneiro de 2003, as mulleres vítimas mortais,

segundo o documento facilitado polo Ministerio de Igualdade de España, ascenden a 1237, das cales unhas 52 se corresponden cos derradeiros once meses⁴. Durante o ano marcado pola pandemia derivada da Covid-19 o servizo telefónico de información e asesoramento xurídico en materia de violencia de xénero (016) chegou a recibir máis de 78.886 chamadas.

**Mulleres vítimas mortais
2013-2023:**

2013	🕒	54
2014	🕒	55
2015	🕒	60
2016	🕒	49
2017	🕒	50
2018	🕒	53
2019	🕒	56
2020	🕒	50
2021	🕒	49
2022	🕒	50
2023	🕒	52*

Total: 578

*Datos provisionais

Fonte: Ministerio de
Igualdade de España

⁴ Todo este compendio foi actualizado o 8 de novembro de 2023, polo que está suxeito a moitas variacións: <https://violenciagenero.igualdad.gob.es/violenciaEnCifras/victimasmortales/fichaMujeres/home.htm>.

Os feminicidios non só se exercen sobre o sexo feminino, tamén sobre a infancia. E todo isto vén recollido baixo o concepto que se coñece como violencia vicaria. Nas últimas catro primaveras, contabilizando a partir do 1 de xaneiro de 2013, foron asasinados en España un total de 49 infantes. Ademais, segundo os datos consultados neste portal, sábese que desde este mesmo día, o territorio español albergou a 428 menores de idade en situación de orfandade.

**Menores vítimas mortais
2013-2023:**

2013	🧑	6
2014	🧑	4
2015	🧑	7
2016	🧑	1
2017	🧑	8
2018	🧑	7
2019	🧑	3
2020	🧑	7
2021	🧑	7
2022	🧑	7
2023	🧑	1*

Total: 49

*Datos provisionais

Fonte: Ministerio de
Igualdade de España

Malia todo, o esquecemento esténdese sobre eles nunha sociedade cunha visión puramente adultocéntrica. Tampouco se pensa naqueles que conseguen salvarse arrastrando as carencias afectivas e os traumas psicolóxicos que condicionan o seu desenvolvemento e a súa socialización futura.

Retomando as figuras do principio e collendo como modelo un hospital para a infancia que colocou os animais favoritos dos seus pacientes como signo de identificación, poderíamos dicir que todas elas elixiron como animal espiritual unha bolboreta, esa que o filme «El silencio de los corderos» representa á perfección. Mais nal-

gunhas ocasións a ficción non dista moito do que vén sendo a realidade. E hai silencios similares ao de Ana Orantes que en canto se quebran se converten no eco das demais.

Metodoloxía

Nos inicios da corrente feminista, varias expertas declararon que os procesos de construción das identidades de xénero non se adquirían de forma hereditaria, senón tras unha longa aprendizaxe caracterizada pola imitación dos diferentes patróns referidos tanto no ámbito privado coma no público. Por esa razón, débese partir da premisa de que a formación das identidades futuras (entidades sometidas a unha dinámica que se constitúe en base a unhas condicións sociais concretas) ten que fundarse na súa separación dos valores culturais hexemónicos sobre a situación d@s suxeit@s sociais, para dar paso a unha (de)construción.

Indagando un pouco máis nos termos «pertenza» e «identidade», xa que comunmente se contempla ao recoñecemento como a principal vía pola cal un determinado individuo se identifica, sábese que a realidade é moi distinta cando o fin último deste radica na cousificación das identidades grupais. Por exemplo, a filósofa política e feminista estadounidense Nancy Fraser, quen rexeita as políticas de identidades colectivas, explica que en ocasións se incide nesa falsa sensación de pertenza a un grupo que se presenta como dominante e onde se están obviando as demais realidades existentes dos grupos minoritarios. Isto evidentemente é o que ocorrería no caso das masculinidades clásicas fronte á crenza errónea que manifestan ao sentirse superiores sobre as mulleres ou sobre quen mantén condutas pouco virís.

Unha das claves para aniquilar o sistema androcéntrico atoparíase na educación, tentando implementar medidas que exterminen uns malos tratos que van máis aló da esfera cultural, atopándose tamén na institucional.

Estas propostas didácticas, dirixidas ás aulas de Infantil, Primaria e Educación Secundaria, tomarán como punto de partida as actitudes dos distintos sexos fronte aos xogos. Estes artículanse de modo determinante na socialización primaria do individuo. Así o confirma Carol Gilligan, filósofa e psicóloga feminista, ao poñer de

manifesto que os entretementos infantís que se realizan con frecuencia en lugares públicos como os parques modelan os roles masculinos e femininos: «Os xogos dos nenos satisfán as esixencias do éxito empresarial e céntranse no respecto polas regras e a competitividade; os das nenas céntranse na sensibilidade e atención aos demais, e teñen lugar en grupos reducidos e espazos privados, o que favorece o desenvolvemento da empatía⁵». Igualmente, as nenas móstranse moito máis tolerantes a estas excepcións, regras e innovacións, pois, en opinión do sociólogo estadounidense George H. Mead⁶, xogan en grupos máis pequenos e por tanto máis íntimos onde poden desenvolver a súa empatía e sensibilidade.

A metodoloxía empregada ao longo destas páxinas será sobre todo de reaprendizaxe por parte do profesorado e do alumnado, que meditará en conxunto o elenco de actividades enunciadas a continuación. Estas mesmas foron pensadas desde unha óptica aberta e flexible, centrada no ensino dinámico e horizontal. A meta fundamental será a concienciación de cada discente mediante unha serie de propostas lúdicas nas que aprenda experimentando e conte coa oportunidade de compartir as súas propias experiencias.

Pódese concluír que a identidade dunha persoa varía dependendo do contexto socioeconómico, o momento histórico ou o lugar no que se desenvolve. Tamén, se confirma que o xénero é algo aprendido de forma inconsciente a través dos diferentes hábitos que se instauraron en cada sociedade e, por tanto, débese de loitar por desaprender o adquirido, é dicir, as bases nas que sustenta o patriarcado e todo o relacionado con el. Tentando incluír na rutina diaria da xente, mecanismos que aseguren o correcto funcionamento dun feminismo disposto a romper coas bases dun sistema corrupto e de tódolos privilexios que xiran ao seu redor. Para así, poder por fin, fuxir de calquera estereotipo de xénero ou estigma social que o único que conseguen é convencer de que unha cultura e uns xenitais son mellores fronte aos demais. Explicao moi ben Luisa Muraro no seu texto de «La verdad de las mujeres», no que declara que a historia do sexo feminino se caracterizou por asimilar- e a partir do «autocentrarse masculino»-, o concepto de «máis alteridade».

O camiño é longo, pero continuamos na (de)construción.

5 Gilligan, C. (1994). La moral y la teoría. Psicología del desarrollo femenino. México: Fondo de cultura económica.

6 Mead, G. (1982). Espíritu, persona y sociedad: desde el punto de vista del conductismo social, Paidós, Barcelona.

Obxectivos xerais

- ▷ Visualizar o estudo en materia de igualdade como un epicentro que debe estar en vangarda e á súa vez como a cura dun sistema educativo enfermo no que goberna un só sexo.
- ▷ Recorrer á formulación de prácticas novidosas que repercutan proveitosamente na persoa que estuda sen dar pé a calidades específicas dependendo do sexo.
- ▷ Persistir nesta (de)construción, recollendo as premisas que subliña o feminismo da igualdade e o da diferenza.
- ▷ Avanzar cara á eliminación das xerarquías dominantes entre as relacións para convertelas en algo totalmente simétrico e incidindo, sobre todo, na importancia do recoñecemento do labor que se realiza na esfera privada.
- ▷ Utilizar a educación como unha ferramenta decisiva para o traspaso de contidos que resulten favorables para as figuras femininas e masculinas, pois será grazas a estes polos que un determinado individuo se identifique dando lugar ás identidades de xénero.
- ▷ Reivindicar unha das cuestións máis latentes actualmente, que non é outra que a xa anunciada por diversas teóricas, especialmente por Carol Gilligan, quen recalca o valor da teoría dos coidados.
- ▷ Desmitificar algunhas das moitas crenzas nas que se sustenta a violencia machista e o amor romántico.
- ▷ Achegar ao alumnado unha literatura responsable baseándose en voces representativas que perforen a gran pantalla e se aproximen aos sofás adolescentes de toda a comunidade galega.
- ▷ Incidir nas causas e nas consecuencias que exerce sobre a poboación a violencia vicaria.
- ▷ Promover dentro das aulas os conceptos de «educación» e «coeducación», acadando un punto de harmonía.

Actividades

Actividade 1. TECENDO FÍOS DE SORORIDADE

Descrición

A aula fará un círculo no que un individuo se presentará e exteriorizará en voz alta un acontecemento que lle ocorrera no momento actual co que liberou algunha das catro hormonas da felicidade. A continuación, pasaralle un nobelo de la a alguén, que se encargará de repetir o mesmo mecanismo. E así sucesivamente, ata contar coa participación da sala e crear unha rede de apoio mútuo. O propósito final, unha vez se agrupe a todo o mundo, será o de recobrar o estado orixinal, realizándoo a inversa; onde cada participante, para poder devolver o fío á persoa que llo pasou, deberá recordar o recordo alegre compartido desta.

Obxectivos

- ▷ Favorecer o xogo coas mans mentres se promove unha escoita activa de todas as vivencias enumeradas.

Recursos materiais

- ▷ Nobelo de la.
- ▷ Música de ambiente. (Recomendación: *Respira*, de Natalia Doco).

Actividade 2. *VISION BOARD* CENTRADO NO AUTOCOIDADO

Descrición

- ▷ Pregunta de iniciación: Que é un *Vision Board*?

Un Vision Board é unha representación visual (ou un panel) de todas aquelas cousas que o alumnado desexaría facer, ser, sentir ou perseguir na vida. A idea é que se atopen imaxes, frases e elementos que axuden a transmitir de forma tanxible iso que se quere acadar.

Con esta dinámica incítase a que a modo individual se comece a representar en sociedade os proxectos para o vindeiro 2024, contando cun esquema amplo daqueles aspectos relevantes que logo se plasmarán a través da arte. Ademais, teranse que evidenciar as achegas que supuxo este ano, tanto as gratificantes coma as que non o foron. Tratando de que estas mesmas se verbalicen igual ca un “bocadillo” (positiva-negativa-positiva).

Obxectivos

- ▷ Inculcar nas próximas xeracións o marabilloso que é a comunicación a través da arte, seguindo a pioneiras como María Montessori.

Recursos materiais

- ▷ Bolígrafos e/ou rotuladores.
- ▷ Revistas e libros de segunda man para recortar.
- ▷ Impresión do PDF con fotografías sobre o tema (opcional).
- ▷ Cartolinas.
- ▷ Música de ambiente.

Actividade 3. PRIMARIA EN NEGRO

Entrevistando o porvir...

- ▷ Que sabes do sistema patriarcal?
- ▷ Explicade coas vosas palabras os conceptos “machismo” e “feminismo”. Son palabras contrarias? Comenta coa clase e evitando uso do dicionario.
- ▷ Pode haber mulleres machistas? E homes feministas?
- ▷ Cales serían, segundo o voso criterio, as causas da violencia contra as mulleres?

Obxectivos

- ▷ Intentar que os conceptos máis relevantes dentro desta problemática sexan coñecidos e formen parte da cotiandade da clase.
- ▷ Lograr que absolutamente todas as persoas presentes se refuxien baixo o paraugas dunha “Primaria en negro”.

Recursos materiais

- ▷ Proxector.
- ▷ Follas en branco.
- ▷ Bolígrafos e/ou rotuladores.

Actividade 4. *VISION BOARD* CONTRA A VIOLENCIA MACHISTA

Descrición

- ▷ Despois do debate xerado no exercicio precedente, alentarase a compoñer outra colaxe en conxunto. Esta vez encamiñada a presentarse como un altofalante das vítimas mortais ou daquelas sobreviventes á violencia machista.

Obxectivos

- ▷ Difundir esta temática, emitindo unha mensaxe clara e directa á aulas de Primaria, para que o alumnado se sinta libre de retratala empregando a vena artística.

Recursos materiais

- ▷ Bolígrafos e/ou rotuladores.
- ▷ Revistas e libros de segunda man para recortar.
- ▷ Impresión do PDF con fotografías sobre o tema (opcional).
- ▷ Cartolinas.

Actividade 5. O ANIMAL ESPIRITUAL DO FEMINISMO

Descrición

- ▷ Rememorando as irmás Mirabal e a outros símbolos desta loita feminista, escenificarase a metamorfose dunha bolboreta. Dividirase a aula en dous equipos (a e b), que se centrarán en ilustrar as catro etapas do ciclo vital deste animal:

-Ovo-larva-pupa-adulta

- ▷ Máis tarde, o alumnado procederá á par a facer esta inmersión na natureza que conducirá a cada participante a adentrarse nunha viaxe sensorial, na que transiten polos diferentes tramos do desenvolvemento deste ser vivo. Unha vez finalizado este percorrido, o alumnado acadará unhas ás que deberán defender fronte aos ataques do outro grupo, que intentará roubarllas.
- ▷ Por último, para paliar os danos causados, constituirase un taller de reparación no que se arranxen e se devolvan á persoa propietaria.

Obxectivos

- ▷ Percibir a experimentación como unha forma de espertar e poñer en marcha todos os sentidos do alumnado.
- ▷ Mostrar ao alcance de toda Primaria aquelas prácticas que reúnan a atención e a contemplación do universo desde unha ollada amiga e afectuosa.

Recursos materiais

- ▷ Bolígrafos e/ou rotuladores.
- ▷ Ás de cartolina ou outro material.
- ▷ Música de ambiente. (Recomendación: *Matriarcas*, de Guadi Galego).

Actividade 6. O TELÉFONO ESTROPEADO DA VIOLENCIA MACHISTA

Descrición

- ▷ Proporcionaselle á persoa que está á cabeza da fila de dous grupos unha folla e un lapis, e á do final indicáselle un debuxo sinxelo para realizar nas costas da que ten en fronte. Desta maneira, van reproducindo o que senten, para retransmitirlllo a quen teñen diante. Así, ata que chega á primeira, que ten que debuxar o interpretado nun papel.
- ▷ As suxestións do esbozo poderían ser: 016, teléfono, muller, criatura, violencia, denuncia.

Obxectivos

- ▷ Aclarar que ás veces non son suficientes os medios que se dan para que unha vítima teña o valor para delatar ao seu agresor.
- ▷ Reincidir en que a espiral na que se move alguén que está sendo anulado e illado acaba tendo unha certa analoxía co estado no que se conservan as cabinas de teléfono.
- ▷ Indicar que a omisión, en casos de agresións, nos converte en cómplices.

Recursos materiais

- ▷ Rotuladores.
- ▷ Follas en branco.
- ▷ Música de ambiente. (Recomendación: *María la Curandera*, de Natalia Lafourcade).

Bibliografía usada

- ACOSTA, A. e AMAVISCA, L. (2020). *Vivan as uñas de cores! Egalite*.
- BRAIDOTTI, R. (2004). *Feminismo, diferencia sexual y subjetividad nómada*. Gedisa editorial.
- BRUDER, M. (2000). *El cuento y los afectos: los afectos no son cuento*. Galerna. Recurso en liña: https://books.google.com.cu/books?id=T_nBsQNPzYC&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false.
- FITTI, P. (2019). *El niño que no quería ser azul, la niña que no quería ser rosa*. Planeta.
- GILLIGAN, C. (1994). *La moral y la teoría. Psicología del desarrollo femenino*. México: Fondo de cultura económica.
- HEMSY, V. (2003). *La educación musical entre dos siglos: del modelo metodológico a los nuevos paradigmas*. Bos Aires, AR: Universidade de San Andrés.
- LLAMAS, J. (2005). *La violencia contra las mujeres en las canciones populares: propuesta didáctica para tercer ciclo de educación primaria*. Recurso en liña: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1148376>
- MEAD, G. (1982). *Espíritu, persona y sociedad: desde el punto de vista del conductismo social*, Paidós, Barcelona.
- MURARO, L. (2010). *La verdad de las Mujeres*. Duoda, núm. 38.
- TURÍN, A. (1976). *Arturo y Clementina*. Lumen.

Outras consultas

- Delegación do goberno contra a violencia de xénero: <https://violenciagenero.igualdad.gob.es/violenciaEnCifras/victimasMortales/fichaMujeres/home.htm>
- Plan de actuacións para a igualdade nos centros educativos de Galiza (2016-2020): https://libreria.xunta.gal/sites/default/files/downloads/publicacion/i_plan_de_actuaciones_para_la_igualdad_en_los_centros_educativos_de_galicia_2016-2020.pdf.

Vídeos

- Convidados de Pedra*. (2015).
Dispoñíbel en: <https://praza.gal/movimentos-sociais/videos-contr-a-violencia-machista>
- 25N en Compos*. (2015).
Dispoñíbel en: <https://praza.gal/movimentos-sociais/videos-contr-a-violencia-machista>
- Ana Orantes: a «Crónica dunha morte anunciada»*. (2023).
Dispoñíbel en: <https://www.youtube.com/watch?v=FVP46dpsqfk>

Maleta de recomendacións

LITERATURA

- CID, C. e Álvarez, S. (2020). *O misterio do sorriso de Lucas*. Triqueta verde.
- G. de la CUEVA, C. (2016). *Mamá, quiero ser feminista*. Lumen.
- G. MARÍN, J. (2018). *Novas masculinidades*. Através.
- GAUDES, B e MACÍAS, P. (2015). *Érase dos veces la bella y la bestia*. Cuatro tuercas. S.L.
- MARROQUÍ, M. (2018). *Esto no es amor*. Destino.
- OLIVEIRA, C e RETAMOZO, P. (2021). *Comando Igualdade. A mocidade facendo a revolución feminista nas aulas!*. Catro ventos.
- QUINTELA, A. (2021). *Na busca de Antón*. Alvarelllos.
- SEOANE, A e SANMARTÍN, M. (2019). *As mulheres que amavam os videojogos*. Através.

MÚSICA

- María la Curandera*, de Natalia Lafourcade. 2022.
- Matriarcas*, de Guadi Galego. 2014.
- Respira*, de Natalia Doco. 2017.

